

Sygn. akt III CSK 106/07

WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 23 października 2007 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Dariusz Zawistowski (przewodniczący)

SSN Hubert Wrzeszcz

SSA Michał Kłós (sprawozdawca)

w sprawie z powództwa „W.” sp. z o.o.

przeciwko „M.” S.A.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Cywilnej

w dniu 23 października 2007 r.,

skargi kasacyjnej strony powodowej

od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 6 października 2006 r., sygn. akt[...],

**uchyla zaskarżony wyrok i przekazuje sprawę Sądowi
Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania pozostawiając temu
sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego.**

Uzasadnienie

Powód W. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością wniósł o zasądzenie od pozwanego „M.” Spółki Akcyjnej kwoty 222.562,78 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 22 lutego 2005 r. Żądanie powyższe powód opierał na twierdzeniu, że służy mu prawo do zwrotu kaucji zatrzymanej przez pozwanego, stanowiącej wartość 10% kwoty netto każdej faktury wystawionej przez powoda.

W dniu 2 stycznia 2006 r., Sąd Okręgowy w K. wydał nakaz zapłaty, uwzględniając powództwo w całości. Wyrokiem z dnia 21 kwietnia 2006 r., nakaz ten w całości został utrzymany w mocy.

Sąd pierwszej instancji w szczególności ustalił, że strony łączyła umowa z dnia 2 września 2004 r., mocą której powód zobowiązał się do wykonania konstrukcji stalowej z zabezpieczeniem antykorozyjnym dla potrzeb budowy zbiornika stalowego w Lozannie. Materiały konieczne dla wykonania tej konstrukcji miały zostać zakupione przez powoda od pozwanego. Strony ustaliły, że faktury za materiały dostarczone przez pozwanego dla powoda będą kompensowane w proporcji do wagi zafakturowanej konstrukcji. Strony ustaliły również, że pozwany zatrzyma jako kaucję tytułem zabezpieczenia należytego wykonania umowy i obsługi gwarancyjnej 10% wartości netto każdej faktury VAT wystawionej przez powoda. Powód w dniu 8 listopada 2004 r. zgłosił wyrób do odbioru końcowego a następnie w dniu 15 listopada 2004 r. oraz 13 grudnia 2004 r. po dokonaniu zgłoszeń do odbioru końcowego pozwany dokonał odbioru prac określonych w umowie i na tę okoliczność zostały sporządzone protokoły odbioru.

Jak to również ustalił Sąd Okręgowy, powód wystawił trzy faktury VAT: nr 161/601/04/ FVS z dnia 19 listopada 2004 r. w wysokości 1.533.761,34 zł; VAT nr 170/601/04/FVS z dnia 9 grudnia 2004 r. w wysokości 602.491,95 zł oraz z faktury VAT nr 11/601/05/FVS z dnia 21 stycznia 2005 r. w wysokości 579.012,60 zł (łącznie kaucja od sum netto tych faktur wyniosła dochodzoną pozwem kwotę 222.562,78 zł). Pozwany nie dokonał zapłaty, pomimo wystosowanych do niego wezwań.

W oparciu o powyższe ustalenia faktyczne Sąd pierwszej instancji uznał, że powództwo jest uzasadnione. Zgłoszony przez pozwanego zarzut potrącenia wierzytelności wynikającej z naliczonych w stosunku do powoda kar umownych z tytułu zwłoki w wykonaniu przedmiotu umowy z wierzytelnością z tytułu kaucji gwarancyjnej oraz zarzut potrącenia dokonany w dniu 12 października 2005 r. kwoty 125.995,20 zł. wierzytelności z faktury 20 z 24 listopada z tytułu sprzedaży materiałów z wierzytelnością powoda z faktury 11 w kwocie 47.460,05 zł nie jest zasadny i nie wywołał oczekiwanych przez pozwanego skutków prawnych.

Sąd pierwszej instancji uznał, że pozwany nie udowodnił, aby powód nie dochował terminów określonych w postanowieniach umownych. Świadczą o tym załączone do akt zgłoszenia konstrukcji do wysyłki, protokoły odbioru poszczególnych elementów konstrukcji oraz brak pisemnych zastrzeżeń pozwanego w trakcie realizacji umowy.

Zaskarżonym wyrokiem z dnia 6 października 2006 r., Sąd Apelacyjny zmienił zaskarżony wyrok w ten sposób, że uchylił nakaz zapłaty wydany przez Sąd Okręgowy w K. w dniu 2 stycznia 2006 r. i powództwo oddalił, zasądził od powoda na rzecz pozwanego kwotę 16.761,00 zł tytułem kosztów procesu oraz zasądził od powoda na rzecz pozwanego kwotę 16.529,00 zł tytułem kosztów postępowania apelacyjnego.

Sąd Apelacyjny uznał, że pozwany nie może skutecznie przedstawić do potrącenia roszczenia z tytułu kary umownej. Dokonując interpretacji postanowień umownych w oparciu o treść przepisu art. 65 k.c. Sąd ten uznał, że kara umowna należała się pozwanemu jedynie w sytuacji zgłoszenia przez powoda przesyłki konstrukcji do wysyłki z przekroczeniem wskazanych terminów Powód dokonał zgłoszenia ostatniego etapu wykonanej konstrukcji w dniu 13 grudnia 2004 r. a zatem przed upływem terminu wskazanego w harmonogramie. Pozwany nie udowodnił tymczasem, aby w tym terminie konstrukcja nie była gotowa do wysłania, odbiór i wysyłka nastąpiły zaś dopiero 21 stycznia 2005 r. Pozwany nie udowodnił również podstaw do potrącenia w zakresie określanym przez niego jako wynikającym z „innych usług”.

Za uzasadnione natomiast uznał Sąd Apelacyjny zarzuty pozwanego dotyczące innych wierzytelności przysługujących mu wobec powoda. Sąd ten uznał, że w świetle umowy łączącej strony, powód wykonywał konstrukcję z materiałów dostarczonych mu przez pozwanego na podstawie oddzielnych zamówień, określających rodzaj materiału według cen ujętych w tabeli. Materiały te zostały dostarczone powodowi i pozwany wystawił faktury: nr 20 z dnia 24 listopada 2004 r. na kwotę 271.579,48 zł i nr 20 z dnia 30 grudnia 2004 r. na kwotę 10.912,17 zł. Sąd drugiej instancji ustalił również, że w dniu 13 października 2005 r. pozwany złożył oświadczenie o potrąceniu swojej wierzytelności wynikającej z faktury nr 20 z dnia 24 listopada 2004 r. w kwocie 47.460,05 zł z wierzytelnością powoda w tej samej wysokości z tytułu kaucji gwarancyjnej objętej fakturą nr 11. Pismo w tej sprawie zostało podpisane przez prokurenta i wice prezesa zarządu.

W oparciu o powyższe ustalenia Sąd Apelacyjny doszedł do wniosku że pozwanemu przysługiwała w stosunku do powoda wymagalna wierzytelność z tytułu dostarczonych materiałów w wysokości 282.498,65 zł z tym, że do kwoty 47.460,05 zł uległa ona umorzeniu wraz z wierzytelnością powoda z tytułu zwolnienia z kaucji gwarancyjnej z faktury nr 11 wskutek złożonego w dniu 13 października 2005 r. oświadczenia o potrąceniu. Pozostała wierzytelność w kwocie 235.038,60 zł nie została przez powoda zaspokojona. Wierzytelność z faktury nr 20 i faktury nr 20 objęta została natomiast zgłoszonym w procesie zarzutem potrącenia, który - w ocenie Sądu drugiej instancji - należało rozpoznać. Brak było ku temu przeszkód wynikających z art. 493 § 3 k.p.c. Roszczenie pozwanego oparte jest bowiem na postanowieniach umowy, odnosi się do wynagrodzenia przysługującego powodowi, które podlega obniżeniu. Roszczenie to zostało wykazane zarówno treścią umowy, jak i faktur, powód zaś faktu dostarczenia mu materiałów nie kwestionował i nie zaprzeczał, że do kompensaty umownej nie doszło. Ogólne zaprzeczenie powoda wierzytelności pozwanego, bez wskazania, na czym jego zarzuty są oparte, nie jest wystarczające.

W oparciu o powyższe ustalenia faktyczne i wywody prawne Sąd drugiej instancji zmienił zaskarżony wyrok i oddalił powództwo, kierując się treścią przepisu art. 498 § 2 k.c. i art. 385 k.p.c.

Powyższy wyrok zaskarżył powód w całości, opierając skargę na obu podstawach wskazanych w art. 398³ § 1 k.p.c.

W ramach pierwszej podstawy kasacyjnej powód zarzucił zaskarżonemu wyrokowi naruszenie przepisu art. 499 k.c. polegające na błędnej wykładni tego przepisu poprzez przyjęcie, że - w sytuacji gdy postanowienia zawartej przez strony umowy przewidują, że wzajemne rozliczenia mogą następować w drodze potrąceń - do skutecznego potrącenia nie jest konieczne złożenie stosownego oświadczenia o potrąceniu, gdyż wzajemne umorzenie następuje automatycznie.

W ramach drugiej podstawy kasacyjnej powód zarzucił zaskarżonemu wyrokowi naruszenie przepisu art. 493 § 3 k.p.c. polegające na przyjęciu, że zarzut potrącenia w postępowaniu nakazowym może być uwzględniony także wówczas, gdy pozwany nie złożył oświadczenia o potrąceniu opartego na dokumentach opisanych w tym przepisie, jak też przed doręczeniem mu nakazu zapłaty i pozwu w sytuacji, gdy umowa zawarta przez strony nakazuje możliwość wzajemnego potrącenia wierzytelności.

W oparciu o powyższe podstawy kasacyjne powód wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i oddalenie apelacji pozwanego.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

W pierwszym rzędzie ocenie podlega zasadność zarzutu objętego pierwszą podstawą kasacyjną. Rozważenie, czy dopuszczalne w ramach art. 493 § 3 k.p.c. było podniesienie zarzutu potrącenia wymaga bowiem ustalenia charakteru stosunku łączącego strony na gruncie prawa materialnego.

Strony łączyła umowa, mocą której powód zobowiązał się do wykonania dla pozwanego określonej w umowie konstrukcji, ten zaś do zapłaty wynagrodzenia. Przedmiot umowy miał zostać wykonany z materiałów zakupionych przez powoda od pozwanego na podstawie oddzielnych zamówień według określonych w umowie cen. Uszło jednak uwadze Sądu Apelacyjnego, że przedmiotem powództwa w tej sprawie jest nie wynagrodzenie za wykonanie dzieła (to bowiem dochodzono było w odrębnej sprawie), lecz roszczenie o zwrot kaucji, zatrzymanej przez pozwanego. Okoliczność ta ma tymczasem istotne znaczenie z punktu widzenia oceny zasadności podniesionego zarzutu potrącenia.

Powracając jednak na grunt wspomnianej umowy należy również zauważyć, że - ponieważ konstrukcja miała być wykonana z materiałów dostarczonych przez pozwanego - strony przewidziały wzajemną kompensatę wierzytelności. Jak trafnie zauważył Sąd drugiej instancji, jest to klauzula zawierająca potrącenie umowne, tyle tylko, że Sąd ten nie rozważył zakresu kompensaty. Z treści umowy bowiem niezbicie wynika, że kompensacie podlegały następujące wierzytelności: pozwanego z tytułu wynagrodzenia za dostarczone materiały i powoda z tytułu zapłaty za wykonane dzieło. Taki wniosek należy wyprowadzić z ułożenia postanowienia o kompensacie w ramach § 3 umowy, dotyczącego wynagrodzenia, po postanowieniach dotyczącym wystawiania faktur dotyczących płatności za wykonanie przedmiotu umowy. Dopiero w dalszej części strony zastrzegły zatrzymanie kaucji zabezpieczającej, której zwrot jest przedmiotem niniejszego pozwu.

Dopuszczalność potrącenia umownego, ani w orzecznictwie, ani w doktrynie nie była kwestionowana. Nie jest ono instytucją uregulowaną przez Kodeks cywilny. Jak przyjmuje się w doktrynie, umowa przewidująca wzajemne potrącenie jest umową wzajemną, konsensualną, zobowiązującą i kauzalną, dochodzi bowiem do skutku *obligandi vel aquirendi causa*, której podstaw dopuszczalności zawarcia należy poszukiwać w immanentnej właściwości wierzytelności, jaką jest możliwość rozporządzania nią a także w zasadzie swobody umów, wyrażonej przez przepis art. 353¹ k.c. Uznaje się również, że strony mogą dowolnie kształtować zakres potrącenia. Analogiczne stanowisko wyrażał Sąd Najwyższy w wyrokach z dnia 3 czerwca 1965 r., I CR 471/64, OSN z 1966 r., Nr 4, poz. 57; z dnia 21 grudnia 1967 r., I CR481/67, OSN 1968, nr 11, poz. 186 i z dnia 17 grudnia 1998 r., II CRN 849/98, OSN 1999, nr 7 - 8, poz. 128. Uznaje się również, że w sytuacji braku odmiennych postanowień stron, potrącenie umowne wywiera ten sam skutek, co potrącenie ustawowe, polegający na umorzeniu wierzytelności do wysokości wierzytelności niższej. Podkreśla się również w doktrynie, że kauzalny charakter potrącenia umownego oznacza, że oczekiwany skutek czynności może powstać pod dwoma warunkami: rzeczywistego istnienia obu wierzytelności i wzajemności w ich umorzeniu. Z natury prawnej kompensaty umownej wynikają dwie podstawowe konsekwencje, mające znaczenie w niniejszej sprawie. Po pierwsze,

istnienie wierzytelności podlegających kompensacie podlega udowodnieniu na warunkach określonych przez prawo procesowe. Po drugie zaś, skoro strony mogą w sposób dowolny określić zakres kompensaty, i zakres ten określą, będzie on dla nich wiążący. Oznacza to, że skuteczność oświadczeń w tym przedmiocie składanych, będzie uzależniona od tego, czy odpowiadają one umowie.

Przeoczył również Sąd Apelacyjny, że umowa niniejsza nie regulowała kwestii, czy dla osiągnięcia skutku w postaci umorzenia zobowiązań konieczne było złożenie oświadczeń woli w tym względzie. W umowie tej w ogóle nie wyłączono dopuszczalności składania oświadczeń w przedmiocie kompensacji, nie określono również - tym samym - ich formy. Strony ustaliły jedynie, że faktury za materiały dostarczone przez pozwanego dla powoda będą kompensowane w proporcji do wagi zafakturowanej konstrukcji. Oznacza to, że strony ustaliły mechanizm działania kompensacji wierzytelności tylko częściowo, co zakładało konieczność złożenia odrębnych oświadczeń. Było to konieczne ze względu na charakter obu wierzytelności, które w chwili zawierania umowy nie były co do wielkości określone. Skutek w postaci wygaśnięcia zobowiązania wymagał złożenia określonego oświadczenia. Powyższa interpretację wspiera również fakt, że pozwany oświadczenia w tym przedmiocie składał, co więcej czynił to pismami pochodzącymi od osób uprawnionych do składania oświadczeń woli w imieniu pozwanej spółki.

W konsekwencji należy stwierdzić, że w świetle postanowień przedmiotowej umowy skutki prawne oświadczeń składanych przez pozwanego są analogiczne do skutków wywołanych jednostronnym oświadczeniem kształtującym o jakim mowa w art. 499 k.c. Sprowadzają się bowiem do umorzenia należności do wysokości należności niższej.

Jeśli zatem pozwany na potrącenie umowne się powoływał, winien był wskazać istnienie i wielkość przedstawionej do potrącenia wierzytelności, udowodnić ją a także wskazać z jaką wierzytelnością powoda ulega ona kompensacie, przy czym własną wierzytelność mógł skompensować tylko z tą, która wskazana była w umowie.

Nie można również podzielić wywodów zawartych w uzasadnieniu zaskarżonego wyroku, odnoszących się do przedmiotu i zakresu złożonego przez pozwanego zarzutu potrącenia. Kwestia ta podlegała badaniu w ramach pierwszej podstawy kasacyjnej, dotyczącej prawidłowości zastosowanego prawa materialnego.

Po pierwsze bowiem nie jest tak, że pozostała należność przysługująca pozwanemu w wysokości - jak chce tego Sąd Apelacyjny - 235.038,60 zł objęta była zgłoszonym w toku procesu zarzutem potrącenia. Należy bowiem pamiętać, że przed procesem pozwany skompensował własną wierzytelność, wynikającą - wypada w tym miejscu podkreślić - z tytułu kar umownych, ustaloną przez siebie na sumę 267.075,33 zł z wierzytelnością wynikającą z kaucji gwarancyjnych zatrzymanych z dwóch faktur: nr 161 na sumę 125.718,14 zł i nr 170 na sumę 49.384,59 zł tj. w łącznej wysokości 175.102,73 zł - (k. 73 - 75 akt). Wierzytelność przedstawiona do potrącenia przez pozwanego uznana jednak została przez Sądy obu instancji za nieistniejącą i kwestia ta badaniu przez Sąd Najwyższy, z uwagi na zakres zarzutów kasacyjnych, już nie podlega. W dalszej kolejności, w dniu 12 października 2005 r. pozwany dokonał dalszej kompensaty, już dotyczącej wierzytelności z tytułu dostarczonych materiałów, obliczonej przez siebie na sumę 125.995,20 zł z faktury 20 z 24 listopada 2004 r. i 10.912,17 zł z faktury 20 z 30 grudnia 2004 r. Potrącenia tego pozwany dokonał z należnością z kaucji gwarancyjnej z trzeciej faktury: 11 w kwocie 47.460,05 zł. W oparciu o powyższe i - wypada podkreślić - tylko powyższe potrącenia, w zarzutach od nakazu zapłaty pozwany oświadczył, że wierzytelność powoda nie istnieje. Tok rozumowania pozwanego dodatkowo wynika z pisma przedprocesowego z dnia 13.10.05 r. - (k. 81 akt). Tyle tylko, że z pisma tego można wysnuć i taki wniosek, czego Sąd Apelacyjny nie rozważył, że potrącenie to następuje z innymi w ogóle należnościami niż dochodzone pozwem. Mowa bowiem o fakturach wystawionych z tytułu wykonanej konstrukcji - (k. 82). Jedynie z „ostrożności procesowej” pozwany złożył zarzut potrącenia, ale dotyczy to już tylko kwoty 94.781,16 zł. Powyższe oświadczenia później nie były już modyfikowane.

W konsekwencji należy stwierdzić, że zakres dokonanego potrącenia jest znacznie mniejszy, niż przyjął to Sąd Apelacyjny, treść pism w tym przedmiocie nie

wskazuje również w sposób jednoznaczny na to, że potrącenie dotyczy wierzytelności dochodzonej w niniejszym postępowaniu, ta zaś - w świetle postanowień umownych - nie mogła być kompensowana. Bez względu na rodzaj potrącenia, co trafnie dostrzega autor skargi kasacyjnej, strona zgłaszająca zarzut potrącenia ma obowiązek określić swoją wierzytelność, wykazać jej istnienie i w kategoriyczny sposób wyrazić wolę potrącenia w celu wzajemnego umorzenia skonkretyzowanej wierzytelności.

Po drugie, pozwany winien był udowodnić zgłoszoną w toku procesu do potrącenia wierzytelność, a nie udowodnił jej. Wbrew ocenie Sądu Apelacyjnego, powód kwestionował powstanie tej wierzytelności w toku procesu.

Przystępując do oceny zasadności zarzutu sformułowanego w ramach drugiej podstawy kasacyjnej, należy odpowiedzieć na pytanie, czy do tak ukształtowanego potrącenia umownego znajduje zastosowanie przepis art. 493 § 3 k.p.c.

Przepis art. 493 § 3 w zw. z art. 485 k.p.c. zawiera normę o charakterze procesowym, dotyczy ograniczenia dopuszczalności zgłoszenia zarzutu potrącenia w postępowaniu nakazowym, nie wskazując źródła w oparciu o które taki zarzut został zgłoszony. *Lege non distinguente*, wbrew pogładowi Sądu drugiej instancji, nie ma więc zatem podstaw dla dokonania takiej wykładni tego przepisu, która wyłączyłaby z jego działania potrącenie umowne, ukształtowane w taki sposób, jak uczyniły to strony w niniejszym stanie faktycznym.

Kolejną kwestią wymagającą odniesienia się, jest zakres działania omawianego przepisu, zważywszy, że pozwany oświadczenie o potrąceniu składał w oparciu o oświadczenia złożone powodowi przed wszczęciem procesu. W tym względzie Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 7 maja 2004 r., zapadłym w sprawie I CK 666/03, opublikowanym w OSN z 2005 r., Nr 5, poz. 86 zajął początkowo stanowisko, w myśl którego oparcie zarzutu potrącenia na dowodach innych niż wskazane w art. 485 k.p.c. nie jest skuteczne także wtedy, gdy oświadczenie o potrąceniu złożone zostało przed doręczeniem odpisu nakazu zapłaty. Stanowisko to uległo jednak zmianie i uchwałą z dnia 13 października 2005 r., zapadłą w sprawie III CZP 56/05, opublikowaną w OSN z 2006 r., Nr 7 - 8. poz. 119

Sąd Najwyższy uznał, że przewidziane w art. 493 § 3 k.p.c. wymaganie udowodnienia wiarygodności przedstawionej do potrącenia dokumentami wskazanymi w art. 485 k.p.c. nie dotyczy sytuacji, w której do potrącenia doszło przed doręczeniem pozwanemu nakazu zapłaty i pozwu. Stanowisko to Sąd Najwyższy w niniejszym składzie podziela. Oznacza to, że - co do zasady - złożone przed datą doręczenia pozwanemu odpisu nakazu zapłaty pozwu oświadczenie o potrąceniu, nie oparte na dokumentach wymaganych treścią art. 485 k.c. wywołuje skutek materialnoprawny w postaci umorzenia zobowiązania. Jeśli jednak takie oświadczenie składane jest już w toku procesu, a tak w tej sprawie częściowo było, znajdują do niego zastosowanie rygory wynikające z powołanego wyżej przepisu i to bez względu na jego charakter jurystyczny. Tym zaś rygorom bezsprzecznie pozwany nie zadośćuczynił.

Mając powyższe względy na uwadze, jak również treść przepisu art. 398¹⁵ § 1 k.p.c., należało orzec jak w sentencji. O kosztach postępowania kasacyjnego orzeczono na podstawie przepisu art. 108 § 2 w zw. z art. 398²¹ k.p.c.